

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА — БЕЛАРУСКІ ПЕРШАДРУКАР, ФІЛОЛАГ І ПІСЬМЕННІК-ІНТЭЛЕКТУАЛ

Францыск (Францішак) Скарына (канец 80-х гг. XV ст. — каля 1551 г.) — культавая постаць беларускай нацыі, народжаная эпохай Рэнэсансу. Першадрукар, літаратар, паэт, перакладчык, філолаг і самабытны філосаф, ён з’яўляецца сімвалам інтэлектуальнасці і невычэрпнага творчага патэнцыялу беларускага народа, увасабленнем велізарнай духоўнай моцы беларусаў. З асобай Ф. Скарыны звязаны пачатак новай культурнай традыцыі на Беларусі, пашырэнне гуманізму і адраджэнне духоўнасці.

I

Ф. Скарына — выключна таленавіты беларускі *пісьменнік*, выдатны майстар мастацкага слова. Ён зрабіў істотны ўклад у развіццё айчыннай літаратуры, аказаў істотнае ўздзеянне на станаўленне беларускай літаратурнай мовы.

Перадусім, Ф. Скарына значна пашырыў межы і магчымасці традыцыйных літаратурных жанраў — прадмоў, сказанняў і пасляслоўяў. У нарацях прадмоўна-пасляслоўнага комплексу пісьменнік адлюстроўваў пераважна падзеі старажытнай гісторыі. Так, «Прадмова да кнігі “Юдзіф”» утрымлівае літаратурна апрацаваныя гістарычныя сюжэты пра блізкаўсходнія царствы старажытных часоў. У творах Ф. Скарыны ў белетрызаваным стылі апісваюцца найбольш значныя царкоўныя саборы, дэталёва паведамляецца пра дзяржаўных асоб, многіх філосафаў і рэлігійных дзеячаў.

На старонках прадмоў і сказанняў Ф. Скарына стварыў яркія і запамінальныя *вобразы* рэальных гістарычных асоб — цара Саламона, Юдзіфі, Аляксандра Македонскага, філосафа Філона, апосталаў Пятра, Яна, Якава, Юды і Паўла. Ф. Скарына акцэнтаваў увагу пераважна на дзейнасці гістарычных персанажаў, паказваў значнасць іх спраў і веліч учынкаў.

Асабліва каларытны вобраз егіпецкага цара Пталамея Філадэльфа, створаны Ф. Скарынам у «Прадмове да кнігі “Ісус Сірахаў”». Пісьменнік звяртае ўвагу на дзейнасць Пталамея па пашырэнні кніжных ведаў, мудрасці і філасофіі, дэталёва апісвае запрашэнне ім з Іерусаліма ў Александрыю 72 вучоных дзеля перакладу кніг з яўрэйскай на грэцкую мову. Ф. Скарына паведамляе пра захопленне Пталамея кнігамі, створаную ім унікальную Александрыўскую бібліятэку, дзе той сабраў звыш сарака тысяч рарытэтных кніг. Пісьменнік паказвае велізарную асветніцкую місію цара Пталамея арнаментаванымі і ўзнёслымі словамі: «Таковий убо был милосник науки

и мудрости, иже болей избрал оставити в науце и в книгах вечную славу и память свою, нежели во тленных великих царских сокровищах»¹.

У «Прадмове да кнігі “Іоў”» Ф. Скарына даў уласную характарыстыку Іову. Письменнік называе яго прарокам, які бліскуча вытлумачваў Божыя таямніцы, апантана вучыў пра паўстанне з мёртвых.

Абмалёўваючы апостала Пятра, Ф. Скарына выкарыстоўваў даведкава-біяграфічны прынцып вобразатворчасці. У «Сказанні да “Першага саборнага паслання” апостала Пятра» письменнік паведамляў, што Пётр займаў пасаду епіскапа ў Антыёхіі, прапаведаваў Богае слова ў Азіі. Ф. Скарына канкрэтызуе, што ў часы імператара Клаўдзія апостал Пётр пераехаў у Рым, каб выкрыць вучэнне Сімяона-Чарадзея. Там ён займаў пасаду рымскага першаіерарха на працягу 25 гадоў. Паводле загаду менавіта Нерона — жорсткага імператара-тырана — быў укрыжаваны, прыняў пакутніцкую смерць.

На старонках твораў Ф. Скарыны надзвычай ярка прадстаўлены вобраз апостала Паўла. У «Сказанні да “Паслання да эфесянаў” святога апостала Паўла» гэты персанаж абмалёўваецца письменнікам гістарычна дакладна. Павел паказваецца як адзін з галоўных ідэолагаў хрысціянства, выдатны палеміст, які здатны пераконваць самых зацятых апанентаў. Паводле Ф. Скарыны, апостал Павел — нястомны прапаведнік Богага слова; ён перамагае іудзеяў на іх сходах і элінаў у іх школах.

Характэрная адзнака творчага метаду Ф. Скарыны — рэгулярнае акрэсленне ўласнай *асветніцкай місіі*, працы як перакладчыка і выдаўца. Ён нязменна ўказваў на асветніцкія матывы і адукацыйнае прызначэнне сваёй творчай працы, у аснове якой — пашырэнне ведаў, мудрасці, навукі, добрых нораваў. Напрыклад, пра высакародную і гуманістычную скіраванасць сваёй нялёгкай працы над кнігай «Ісус Сірахаў» Ф. Скарына пісаў: «Прото ж и я, для похвалы Божией и для посполитого доброго и розмножения мудрости, умения, опатренности, разуму и науки, приложил есм працу выложить книгу сию на руский язык, елика бо прежде писана быша к нашему научению»².

Беларускі першадрукар выявіў сябе як бліскучы нацыянальны *паэт*, сапраўдны майстар паэтычнага слова. У прадмовах да кніг «Іоў», «Зыход» і «Эсфір» змешчаны некалькі цікавых сваім зместам рыфмаваных радкоў, якія не страцілі свайго мастацкага і духоўна-маральнага значэння да нашага часу.

¹ Скарына, Ф. Починается другая предьмольва доктора Франциска Скорины въ книгу Иисуса Сирахова / Ф. Скарына // Книга Иисуса Сирахова, рекомая «Панаретос еклесиастыкус, или Церковник», зуполне выложена на руский язык доктором Франциском Скориною с Полоцка. — Арк. 3.

² Скарына, Ф. Починается другая предьмольва доктора Франциска Скорины въ книгу Иисуса Сирахова / Ф. Скарына // Книга Иисуса Сирахова, рекомая «Панаретос еклесиастыкус, или Церковник», зуполне выложена на руский язык доктором Франциском Скориною с Полоцка. — Арк. 4.

Першыя паэтычныя творы Ф. Скарыны — гэта няроўнаскладовыя, дасілабічныя вершы, у якіх сустракаецца ізасілабізм — роўнаскладовасць у межах вершаванага перыяду. Метрыка вершаў Ф. Скарыны цалкам адпавядае моўна-фанетычным асаблівасцям беларускай мовы. Яны напісаны паводле прынцыпаў танічнай і сілаба-танічнай моўных сістэм. Вершаваныя ўстаўкі ў прадмовах Ф. Скарыны выконвалі надзвычай важныя эстэтычныя функцыі. Паэтычныя радкі стваралі ўзнёслае ўспрыманне ўсёй кнігі, абуджалі эмоцыі і глыбокія пачуцці ў чытача, рыхтавалі яго да сустрэчы з незвычайным, таямнічым, прыгожым.

Паэтычны талент Ф. Скарыны выявіўся на ніве гімнаграфіі — духоўных вершаў у гонар Бога, Маці Божай, святых, якія ён апублікаваў у «Малой падарожнай кніжцы». Ф. Скарына пераклаў і творча перапрацаваў творы старажытных паэтаў-гімнаграфіаў — Іосіфа Песняпісца (памёр каля 883), Яна Дамаскіна, Рамана Мілагучнага, Феакціста Студзійскага, Ісідара Бухіраса (XIV ст.), Ігнація і Філафея (памёр каля 1376).

У «Малой падарожнай кніжцы» сярод мноства духоўных песняспеваў ёсць два акафісты, якія ўтрымліваюць імяныя акаравышы Ф. Скарыны, што сведчаць пра ўласныя гімнаграфічныя здольнасці паэта. Так, «Акафіст Ісусу» змяшчае акаравыш: «*Делал доктор Скоринич Францискус*». Як паказаў аналіз, гэты твор быў складзены Ф. Скарынам з перапрацаваных частак песняспеваў папярэдніх гімнаграфіаў.

«Акафіст Іаану Прадцечу» — арыгінальны паэтычны твор Ф. Скарыны, які ўтрымліваў акаравыш: «*Писал доктор Скоринич Францискус*». Гэты паэтычны шэдэўр Ф. Скарыны напісаны паводле ўзораў візантыйскіх гімнаў і вельмі блізкі да іх тэматычна. Біблейны персанаж Іаан Прадцеча паслужыў для Ф. Скарыны незаменнай персаніфікаванай асновай для стварэння станоўчага героя, вобраза ідэальнага чалавека, місія якога — выхоўваць і навучаць, быць бездакорным узорам для пераймання, служыць прыкладам добрых спраў і ўчынкаў. Паводле мастацкай канцэпцыі Ф. Скарыны, станоўчы герой — адукаваны чалавек, духоўна трывалы і інтэлектуальна прасветлены, навучае людзей дабру і справядлівасці, нязменна спрыяе развіццю народаў («разные языки житием просветивый»). Ён смела змагаецца з ворагам, цяраплівы і надзейны, захоўвае цялесную чысціню, не злоўжывае віном.

Пяру Ф. Скарыны належаць дзве арыгінальныя высокамастацкія малітвы: «Малітва імя Ісусаваму» і «Малітва пабожная да найсвяцейшай Багародзіцы Марыі». У малітвах апяваецца Сын Божы Ісус Хрыстос і ўзносіцца хвала Марыі Багародзіцы. Ф. Скарына, звяртаючыся да жанру малітваў, наўпрост працягваў традыцыі Кірылы Тураўскага. Не выпадкова ў «Малой падарожнай кніжцы», побач з уласнымі гімнаграфічнымі шэдэўрамі, ён змясціў тры выдатныя малітвы Кірылы Тураўскага — «Малітву ў Тройцы адзінаму Богу», «Малітву да святых анёлаў» і «Малітву да святых апосталаў».

Найважнейшае месца ў творах Ф. Скарыны займала *патрыятычная* тэматыка. Айчына, родны Полацк, беларускі народ — крыніца натхнення, галоўная тэма і асноўныя вобразы яго твораў. Заклік Ф. Скарыны да сучаснікаў шанаваць Бацькаўшчыну і мову вельмі сугучны духу ўсяго еўрапейскага Рэнесансу. Як духоўны заповіт нашчадкам гучаць і сёння надзённыя словы асветніка з «Прадмовы да кнігі “Юдзіф”» пра святое пачуццё Радзімы, уласцівае ўсім жывым тварэнням: «Понеже от прирожения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птиці, летающие по въздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плавающие по морю и в реках, чуютъ виры своя; пчелы и тым подобная — боронять ульев своих, — тако ж и люди, игде зродилися и ускормлены суть по Бозе, к тому месту великую ласку имають»¹.

Самаадданае, ахвярнае служэнне сваёй краіне, роднай Айчыне — найважнейшы абавязак усіх сумленных грамадзянаў. Ухваліўшы подзвіг Юдзіфі, якая рызыкавала ўласным жыццём дзеля свайго народа, Ф. Скарына заклікаў суайчыннікаў часцей прыгадваць яе гераічны чын, чытаць твор як найлепшы ўзор для пераймання: «Абыхом, яко зеръцало, жену сию преславную пред очима имеющее, в добрых делех и в любви Отчины не толико жены, но и мужи наследовали. И всякого тружания и скорбов для посполитого доброго и для Отчины своея не лютовали»². Ідэя велічы Радзімы вызначае змест усіх твораў Ф. Скарыны. Патрыятычныя заклікі асветніка паслужылі істотным фактарам грамадскага паразумення, сталіся трывалай інтэлектуальнай перадумовай фарміравання беларускай нацыі і дзяржавы.

Адна з галоўных тэм творчасці Ф. Скарыны — веліч матчынай мовы. У сваіх прадмовах асветнік пры кожным зручным выпадку падкрэсліваў, што Святое Пісанне ён выдае на той мове, з якой яго «літасцівы Бог на свет пусціў». Філалагічная канцэпцыя Ф. Скарыны пацвярджае рэнесансавы лад яго мыслення. Так, існаванне шматлікіх моў пісьменнік лічыў не Божым пакараннем, а найважнейшым набыткам цывілізацыі.

Патрыятычныя ідэі асветніка, сфармуляваныя ім дакладна і аргументавана, сталіся найважнейшым элементам усёй яго светапогляднай сістэмы. Яны гальванізавалі працэсы нацыянальнай кансалідацыі, стваралі трывалы падмурак для станаўлення гуманістычнага грамадства. Пры гэтым Ф. Скарына выступаў за мірныя дачыненні беларусаў з суседзямі, заставаўся паслядоўным прыхільнікам узаемаразумення паміж усімі народамі.

¹ Скарына, Ф. Предословие доктора Франъциска Скорины с Полоцька в книгу «Иудиф-вдовици» / Ф. Скарына // Книги Иудиф-вдовици починаються. — Прага, 1519. — Арк. 2 адв.

² Скарына, Ф. Предословие доктора Франъциска Скорины с Полоцька в книгу «Иудиф-вдовици» / Ф. Скарына // Книги Иудиф-вдовици починаються. — Прага, 1519. — Арк. 2–2 адв.

II

Ф. Скарына праявіў сябе як выдатны *крытык і філолаг-біблеіст*. Ён валодаў унікальнымі тэксталагічнымі і філалагічнымі здольнасцямі, што выявіліся на розных узроўнях. Перадусім, Ф. Скарына ўпершыню ва ўсходніх славян падрыхтаваў сістэматызаваны кодэкс кананічных біблейных кніг, аб чым сведчыць дакладны пералік і вызначэнне місіі кожнай з іх у «Прадмове да ўсёй “Бібліі”». Асветнік слухна вылучыў чатыры асноўныя змештава-тэматычныя групы кніг, што складалі «Біблію», аб чым ён пісаў у «Прадмове да “Першай кнігі Царстваў”»: першая група — законы, навукі і суды Божыя, другая — гістарычныя і летапісныя кнігі, трэцяя — «кнігі аб мудрасці, розуме і навуцы Старога і Новага заветаў», чацвёртая — кнігі прароцтваў і ўяўленняў.

Ф. Скарына асабіста ажыццяўляў пераклады надрукаваных ім кніг «Бібліі». У «Прадмове да “Першай кнігі Царстваў”» ён літаральна пісаў: «О сих всех книгах, мною на руский язык ново выложенных и о именах их ширей, в предисловиях от мене на каждый роздельно положенных, выписано знойдеши»¹.

Шэраг старазапаветных кніг беларускі біблеіст перакладаў з улікам лацінамоўнай «Вульгаты», якая была падрыхтавана Еранімам паводле халдзейскіх першакрыніц і грэцкага перакладу, выкананага 72 александрыйскімі дактарамі. Так, у «Прадмове да кнігі “Эсфір”» Ф. Скарына наўпрост паведамляў, што ён пры яе падрыхтоўцы кіраваўся найбольш дасканалым і поўным, бліzkім да халдзейскага арыгіналу перакладам Ераніма: «Аз теже, наследуя мужа светого (Ераніма. — *I. C.*)... выложил и сию книгу “Есфер”»².

Пры перакладзе «Бібліі» і яе выданні Ф. Скарына абапіраўся таксама на досвед заходнееўрапейскіх і славянскіх папярэднікаў. Ён несумненна выкарыстоўваў старадрукі, сярод якіх былі тры вядомыя выданні «Бібліі» на чэшскай мове: пражскае (1488), кутнагорскае (1489) і венецыянскае (1506).

Рыхтуючы да друку тэксты Святога Пісання, асветнік грунтоўна займаўся іх глыбокімі філалагічна-тэксталагічнымі апрацоўкамі, экзегетыкай і герменеўтыкай — каментаваннем біблейных кніг, тлумачэннем незразумелых месцаў на палях, што з’яўляецца адной з вызначальных рысаў яго творчага метаду.

¹ Скарына, Ф. Предисловие доктора Франъиска Скорины с Полоцька въ книги первыи царств / Ф. Скарына // Книги первыи царств починаются. — Прага, 1519. — Арк. 4.

² Скарына, Ф. Предисловие доктора Франъиска Скорины с Полоцька въ книги Есффера-царицы / Ф. Скарына // Книги Есфер, еже от евреи называются Мъкгия. — Прага, 1519. — Арк. 2 адв.

У «Прадмове да кнігі “Эсфір”» Ф. Скарына паведаміў вельмі каштоўныя ў філалагічным плане звесткі пра першакрыніцу, розныя варыянты перакладаў твора, пра характар працы над ім святога Ераніма, які зрабіў пераклад «Эсфіры» на лацінскую мову, паклаўшы ў аснову ўласнага перакладу халдзейскі, яўрэйскі і грэцкія тэксты: «Светый пак Ероним или Ерасим-презвитер, — он же был ест по воплощении Слова Божия лет четьреста, — выложил на латинский язык с халдейскаго, еврейскаго и греческаго зуполне, чего во еврейских книгах не пишеть, положил ку концу, не рушаючи их, особне и на главы розделил»¹.

Пра ўласныя філалагічныя прынцыпы і характар апрацоўкі біблейных кніг ён паведамляў у «Прадмове да “Псалтыра”»: «Так же положил есми на боцех некоторые слова для людей простых, не рушаючи самое “Псалтыри” ни в чем же. Яко суть “онагри” и “геродеево жилище” и “хлябие” и иные слова, которые суть в “Псалтыри” неразумные простым людям. Найдуть е на боцех русским языком, что которое слово знаменует. Теже розделил есми вси псалмы на стихи по тому, яко ся в ыных языцех делить»².

У заключных радках «Прадмовы да “Першай кнігі Царстваў”» Ф. Скарына інфармаваў беларускага чытача аб тым, што твор напісаны прарокам Самуілам і царом Давыдам.

Ф. Скарына ў «Прадмове да кнігі Данііла-прарока» змясціў важныя звесткі аб тым, што прароцтвы Данііла былі перакладзеныя з халдзейскай мовы на грэцкую вялікім настаўнікам Феадосіем, а на лацінскую — Еранімам.

Падчас працы над біблейнымі кнігамі Ф. Скарына выходзіў з таго, што ў тэксце «Бібліі» існуюць два семантычныя ўзроўні: першы — літаральны, знешні і другі — унутраны, глыбінны, духоўны. Асветнік найперш даводзіў, што не толькі асобныя выказванні, але нават кожнае слова ў «Бібліі» мае свой унутраны, патаемны сэнс, які якраз і патрабуе тлумачэння, пэўнага духоўнага напружання: «Написаны суть воистину сие книги внутрь духовнее, разумещим о тайнах превеликих Божиих»³. Такім чынам, ён узаконьваў алегарызм, прытрымліваючыся думкі, што ўнутраны сэнс «Бібліі» здольныя зразумець пераважна духоўныя асобы, адукаваныя людзі.

¹ Скарына, Ф. Предословие доктора Франциска Скорины с Полоцька въ книги Есѣфера-царици / Ф. Скарына // Книги Есѣфер, еже от евреи называются Мъкги-ля. — Прага, 1519. — Арк. 2 адв.

² Скарына, Ф. Предъсловие в «Псалтирь» / Ф. Скарына // Починаються песни Давыда-пророка, царя Израилева. — Прага, 1517. — Арк. 4 адв.

³ Скарына, Ф. Предъсловие доктора Франциска Скорины с Полоцька во всю «Бивлию» рускаго языка / Ф. Скарына // «Бивлия» руска выложена доктором Франциском Скориною из славного града Полоцька, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению. — Прага, 1519. — Арк. 2.

Ф. Скарына ўказваў таксама і на выключную важнасць літаральнага, вонкавага аспекту біблейнага дыскурсу. На яго думку, знешні бок, літаральнае прачытанне «Бібліі» адрасавана простым людзям: «Написаны теж и зовнутрь, понеже не толико докторове а люди вченые в них разумеють, но всякий прстый и посполитый, чтучи их или слушаючи, может поразумети, что ест потребно к душному спасению его»¹. Ф. Скарына ўслед за евангелістам Мацвеем лічыў, што просты чалавек можа ўбачыць у Святым Пісанні тое, што нярэдка застаецца не ўспрынятым і добра адукаванымі людзьмі.

У прадмовах, сказаннях, пасляслоўях і надпісаннях да раздзелаў Ф. Скарына неаднаразова падкрэсліваў значэнне «Бібліі» ў грамадскім і духоўна-культурным жыцці народаў. З натхненнем ён пісаў пра гэты велічны твор у сваёй «Прадмове да ўсёй “Бібліі”».

У «Бібліі» асветнік слухна бачыў скарбніцу мудрасці старажытных народаў. Беларускі інтэлектуал характарызаваў «Біблію» як аснову ўсіх сямі вызваленых навук. Ён рэгулярна падаваў вычарпальную інфармацыю пра кожную з біблейных кніг, паведамляў пра час, месца і абставіны іх напісання, аўтараў, прызначэнні, выхаваўчую ролю, змяшчаў назвы на мове арыгіналу, што было новым у літаратурнай традыцыі ўсходніх славян.

Ф. Скарына, як правіла, паказваў сутнасць і найважнейшыя ідэі біблейных філасофска-публіцыстычных тэкстаў, сцісла фармуляваў іх асноўныя тэмы і праблемы, акрэсліваў галоўныя сюжэтныя лініі белетрызаваных твораў «Бібліі».

Ф. Скарына, як правіла, акрэсліваў выхаваўчую і адукацыйную місію перакладзеных і выдадзеных ім біблейных кніг. Напрыклад, прызначэнне кнігі «Ісус Сірахаў» ён акрэсліў вельмі каратка, але дакладна: «Сия же книга сама нас добрых обычаев и дел научает более, нежели иные многие книги, прото ж потребна ест ея всякому человеку чести»². Пры гэтым пісьменнік дэталёва ахарактарызаваў структурна-кампазіцыйную будову гэтага твора, усебакова раскрыў ідэйна-стылёвую спецыфіку і характар кожнай асобнай часткі: «Делится же сия книга на двое. Едина часть от зачала книги до четырёхдесят четвертое главы. А в той части приводит нас к мудрости и к добрым обычаем путем разуму. Вторая же часть починается от четырёхдесят четвертое

¹ Скарына, Ф. Предъсловие доктора Франциска Скорины с Полоцька во всю «Бивлию» рускаго языка / Ф. Скарына // «Бивлия» руска выложена доктором Франциском Скориною из славного града Полоцька, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению. — Прага, 1519. — Арк. 2.

² Скарына, Ф. Починается другая предъмольва доктора Франциска Скорины въ книгу Иисуса Сирахова / Ф. Скарына // Книга Иисуса Сирахова, рекома я «Панаретос еклесиастыкус, или Церковник», зуполне выложена на рускый язык доктором Франциском Скориною с Полоцка. — Арк. 4 адв.

главы даже до конца. В сей же части приводит нас к святости и к добрым делом путем прикладу, припоминаючи нам жития святых»¹.

Беларускі гуманіст у «Сказанні да кнігі “Іоў”» вельмі высока ацэньваў выхаваўчую і пазнавальную ролю гэтага біблейнага твора, які, паводле яго вызначэння, — сапраўднае люстра жыцця, духоўныя лекі, суцяшэнне хворым і смуткуючым. У кнізе «Іоў», паводле слушнай заўвагі асветніка, чытач знойдзе вытлумачэнне таямніц Божых, атрымае адказ на пытанне, чаму Госпад насылае на добрых і сумленных людзей пакуты і хваробы, а злым дае багацці і здароўе.

У «Прадмове да “Песні Песняў” цара Саламона» Ф. Скарына акцэнтаваў увагу на сімваліка-алегарычным аспекце гэтага твора. Паводле беларускага філалага-эксегета, у «Песні Песняў» наймудрэйшы цар Саламон пракаваў пра Прыход Хрыста і ўсталяванне хрысціянства. Асноўныя вобразы твора — Жаніх і Нявеста — гэта сімвалы Сына Божага і Хрыстовай Царквы, дружкі з боку Жаніха — гэта апосталы, а сяброўкі Нявесты — шчырыя вернікі.

У «Прадмове да “Плачу” Ераміі» Ф. Скарына раскрыў гістарычныя абставіны, падчас якіх прарок Ерамія напісаў высокамастацкі «Плач». Беларускі біблеіст, у прыватнасці, падкрэсліваў, што твор быў напісаны пасля ўварвання вавілонскага войска ў Іерусалім, страшэннага разбурэння і спусташэння горада. Пра глыбокае філалагічнае пранікненне Ф. Скарыны ў мастацкую тканку «Плачу» Ераміі сведчыць яго ўказанне на тое, што ў арыгінале тэксту змяшчалася зашыфраваная яўрэйская азбука.

Каментуючы «Першае саборнае пасланне» апостала Яна ва ўласным «Сказанні» да гэтага твора, Ф. Скарына вылучыў яго асноўныя тэматычныя дамінанты, сярод якіх: разважанні апостала пра святло і цемру, жыццё і смерць, любоў і нянавіць, розніцу паміж паслядоўнікамі Хрыста і паслядоўнікамі д’ябла, пра шанаванне Госпада і павагу да блізкіх.

Асабліва падрабязна Ф. Скарына раскрываў семантыку чатырнаццаці пасланняў апостала Паўла. Гуманіст акцэнтаваў увагу на маральна-этычных аспектах твораў апостала, падкрэсліваў іх значэнне для духоўнага сталення чалавека, выхавання добрых нораваў і ўзаемнай павагі сярод людзей.

Каментуючы «Пасланне рымлянам» апостала Паўла, Ф. Скарына раскрыў характар ідэйнай барацьбы паміж рымскімі элітамі і іудзеямі. Іх аблуды і памылковыя вучэнні, паводле высновы беларускага філалага-біблеіста, якраз і прымусілі Паўла звярнуцца з канцэптуальным пасланнем да жыхароў Рыма. Ф. Скарына слухна акцэнтаваў увагу на тым, што «Пасланне да рымлянаў» — найбольш філасафічны і інтэлектуальна заглыблены твор

¹ Скарына, Ф. Починается другая предъмольва доктора Франциска Скорины въ книгу Иисуса Сирахова / Ф. Скарына // Книга Иисуса Сирахова, рекомая «Панаретос еклесиастыкус, или Церковник», зуполне выложена на русский язык доктором Франциском Скориною с Полоцка. — Арк. 4 адв.

апостала, у якім вельмі грунтоўна сфармулявана антрапалогія, падрабязна выкладзены сацыяльная і маральна-этычная дактрыны Паўла, яго вучэнне пра розныя віды права, разважанні пра фізічнае і духоўнае жыццё людзей, цялесную і духоўную смерць, вучэнне пра дабрачыннасці і папярэджанні аб грэшных учынках, навучанне добрым звычаям і ўчынкам. Беларускі бібліеіст адзначыў супярэчліваасць асобных меркаванняў апостала Паўла, падкрэсліў, што «Пасланне рымлянам» цяжкае для разумення нават адукаваных дактароў, ужо не кажучы пра звычайных людзей.

У «Сказанні да “Паслання каласянам” апостала Паўла» Ф. Скарына асвятліў канкрэтныя прычыны і светапоглядныя матывы, што прымусілі апостала Паўла напісаць каласянам ліст. Сярод прычын беларускі філолаг-бібліеіст назваў, у прыватнасці, імкненне апостала адвесці каласянаў ад хлуслівага вучэння, паводле якога анёлы, пасланыя Богам, а не Ісус Хрыстос, — выратавальнікі людскога роду.

У «Сказанні да “Першага паслання Цімафею” святога апостала Паўла» Ф. Скарына паведамляе пра асобу адрасата, у прыватнасці пра нараджэнне Цімафея ад змяшанага шлюбу — эліна і яўрэйкі, навучанне падлетка самім апосталам Паўлам. Беларускі бібліеіст падкрэслівае, што гэтае пасланне Павел напісаў, каб дапамагчы Цімафею, які служыў у Эфесе, супрацьстаяць хлуслівым вучэнням, што забаранялі ўжываць мяса і жаніцца.

«Сказанне да “Паслання Ціту” святога, слаўнага апостала Паўла» Ф. Скарыны адметнае тым, што беларускі экзегет указвае ў ім на клапатлівае стаўленне Паўла да Ціта, які з’яўляўся любімым вучнем апостала. Ён таксама піша пра месца знаходжання адрасата — на Крыцкай выспе, куды Ціт быў прызначаны Паўлам на пасаду архіепіскапа, духоўнага пастыра хрысціян, што жылі ў ста крыцкіх гарадах. Ф. Скарына акрэслівае мэту апостальскага паслання — навучыць Ціта змагацца з прыхільнікамі іудаізму, абаронцамі Старога Запавету, «ілжэнастаўнікамі», якія прапаведавалі выключны аскетызм і этнічную богаабранасць.

У «Сказанні да “Паслання Філімону” святога Паўла-апостала» Ф. Скарына адзначае ўзнёсласць стылю і незвычайную эмацыйнасць, выяўленую апосталам Паўлам у лісце, адрасаваным Філімону.

Менавіта пачынаючы з Ф. Скарыны грунтоўныя ўводныя словы — прадмовы, сказанні і звароты да чытача — сталіся істотным мастацка-кампазіцыйным кампанентам у беларускай, украінскай і рускай літаратурах, а таксама пазнейшых шматлікіх выданнях «Бібліі».

III

Ф. Скарына — пачынальнік рэнесанснай думкі на Беларусі, выдатны публіцыст і выбітны нацыянальны *філосаф*. Ён выказаў вельмі важныя гнэсеалагічныя ідэі, што істотна ўзбагацілі тэорыю пазнання. Найвышэйшай мудрасцю і вяршыняй ведаў ён лічыў самапазнанне, спасціжэнне загадкавай прыроды людзей, выяўленне місіі чалавека на зямлі, асэнсаванне таямніцы смерці. У «Прадмове да кнігі “Іоў”» Ф. Скарына сфармуляваў уласнае філасофскае крэда: «Прото ж и я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарских науках доктор, знаючи сее, *иже ест наивышшая мудрость — розмышление смерти и познание самого себе*, и въспоминание на приидушие речи, казал есми тиснути книгу святого Иова руским языком Богу ко чти и людем посполитым к научению»¹.

Ф. Скарына выключнае значэнне надаваў *ведам, мудрасці, розуму, навуцы, адукацыі*, без якіх немагчыма ўдасканаленне чалавека, прагрэс грамадства, дасягненне грамадскай гармоніі, мір і шчасце. У «Прадмове да кнігі “Ісус Сірахаў”» ён, падкрэсліваючы прызначэнне перакладзенага твора, піша: «Прото ж и я для похвалы Божией и для посполитого доброго и размножения мудрости, умения, опатренности, розуму и науки приложил есм працу выложить книгу сию на русский язык, елика бо прежде писана быша к нашему научению»². Да авалодання навукамі і «кніжнай мудрасцю» Ф. Скарына неаднаразова заклікаў чытачоў. У «Прадмове да кнігі “Суддзяў Ізраілевых”» Ф. Скарына акрэсліў місію адукаваных людзей — пастыраў і дактароў, — якія мусяць нязменна навучаць людзей супрацьстаяць спакусам д’ябла.

У пашырэнні асветы, ведаў, адукацыі Ф. Скарына бачыў шлях духоўнага ўдасканалення кожнай асобы, аснову імклівага развіцця нацыі і ўсяго грамадства: «Без мудрасці і без добрых парадкаў, — падкрэсліваў гуманіст, — нельга людзям паспалітым жыць на зямлі!». Вельмі высока ацэньваў Ф. Скарына «Прытчы» цара Саламона, паўтараючы за іх стваральнікам словы, што высока ўзносілі чалавечую мудрасць. Захоплена і ўзнёсла Ф. Скарына пісаў пра значнасць для людзей кнігі Філона-філосафа з характэрнай назвай «Праму-драсць Божая», якая ўваходзіла ў склад «Бібліі». Асветнік акцэнтаваў увагу на тым, што менавіта веды, пазнанне, мудрасць з’яўляюцца найважнейшымі каштоўнасцямі, галоўнымі чыннікамі пазітыўнага развіцця грамадства.

¹ Скарына, Ф. Предъсловіе в книгу «Иов» / Ф. Скарына // Книга светого Иова починается, еже словет «Иов». Зуполне выложена Франциском Скориною с Полоцька. — Арк. 2 адв.

² Скарына, Ф. Починается другая предъмольва доктора Франциска Скорины въ книгу Иисуса Сирахова / Ф. Скарына // Книга Иисуса Сирахова, рекомая «Панаретос еклесиастыкус, или Церковник», зуполне выложена на русский язык доктором Франциском Скориною с Полоцка. — Арк. 4.

У «Прадмове да кнігі “Прамудрасць Божая”» ён яскрава зазначыў: «Много доброго чинить нам премудрость»¹.

Ф. Скарына выдатна ведаў антычную філасофскую спадчыну. У «Прадмове да кнігі “Ісус Сірахаў”» ён надзвычай высока ацэньваў Арыстоцеля, адзначаў канструктыўную ролю яго ідэй і пазітыўны ўплыў на пазнейшых мысліцеляў. Заклікаўшы чытачоў да ўважлівага вывучэння кнігі і шматразовага яе прачытання, асветнік падсумоўваў: «И елико крат в ней будеш чести, по каждом чтении новаго нечто научишься, чего жь есь пред тым не умел, вся бо Соломонова и *Аристотелева* божественная и житейская мудрость в сей книзе краткими словы замкнена ест»².

Але Ф. Скарына смела палемізаваў з антычнымі мысліцелямі. Так, разважаючы пра таямніцу стварэння Сусвету, ён наўпрост пярэчыў Арыстоцелю, які меркаваў, што чалавек можа спасцігнуць прыроду ўсіх з’яў, растлумачыць паходжанне кожнай рэчы: «Кто убо от филозофов мог поразумети, абы Господь Бог словом своим с ни з чего сотворил вся видимая и невидимая. Старейшине их *Аристотелю*, глаголющу: “З ни с чего — ничто же бысть”»³.

Энцыклапедычна адукаваныя людзі старажытнасці — вучоны і філосаф Арыстоцель, мудры яўрэйскі цар Саламон, збіральнік і ўладальнік славытай Александрыйскай бібліятэкі Пталамей Філадэльф — нязменна хвалявалі творчае ўяўленне пісьменніка, называліся ім у якасці ўзору для пераймання. Беларускі асветнік лічыў вельмі важным для адукаванага чалавека грунтоўна ведаць рэлігійна-філасофскія творы айцоў Усходняй хрысціянскай царквы — Васілія Вялікага, Грыгорыя Багаслова, Яна Златавуснага. Ф. Скарына акцэнтаваў таксама ўвагу на асветніцкіх вартасцях гістарычных аповесцей — «Троі» і «Александрый».

IV

Сацыяльная і этычная дактрыны Ф. Скарыны, сфармуляваныя ў яго прадмовах і сказаннях, — рэвалюцыйныя для яго часу. Сістэма каштоўнасцей беларускага асветніка ахоплівала найважнейшыя сферы жыцця грамадства і дзейнасці канкрэтнай асобы: сямейныя дачыненні — паміж мужам і жонкай,

¹ Скарына, Ф. Предословие доктора Франциска Скорины в книгу «Премудрости Божией» / Ф. Скарына // Премудрости Божией книга починается. — Прага, 1518. — Арк. 1 адв. — 2.

² Скарына, Ф. Починается другая предъмольва доктора Франциска Скорины въ книгу Иисуса Сирахова / Ф. Скарына // Книга Иисуса Сирахова, рекомая «Панаретос еклесиастыкус, или Церковник», зуполне выложена на рускый язык доктором Франциском Скориною с Полоцка. — Арк. 4.

³ Скарына, Ф. Сказание во первые книги Моисеовы, рекомые «Бытъя» доктора Франциска Скорины / Ф. Скарына // Книги Моисеовы. — Арк. 8.

бацькамі і дзецьмі, комплекс узаемаадносін паміж гаспадарамі і падданымі, урадоўцамі і шараговымі грамадзянамі.

Этычная канцэпцыя Ф. Скарыны таксама ўключае такія важныя палажэнні, як узаемапавага і шанаванне правоў чалавека, навучанне добрым нормам, павага да народных традыцый, імкненне да святасці і чысціні ва ўсіх учынках. Ён разважае пра таямніцу шлюбу і прыроду клятвы, заклікае да гуманнага стаўлення да навакольнага свету.

Як паслядоўны гуманіст, ён аддаваў перавагу не дзяржаве і ўладным інстытутам, а чалавеку з яго багатым духоўным светам, інтэлектам, пачуццямі і памкненнямі. У аснове светапогляду беларускага пісьменніка і філосафа ляжыць ідэя прырыгтэту асобы над дзяржавай.

Духоўна-інтэлектуальныя пошукі і жыццёвы досвед вялікага палачаніна прывялі яго да пераканання, што найвышэйшай каштоўнасцю на зямлі з'яўляецца чалавек і чалавечае жыццё. Ідэал Ф. Скарыны — гарманічная, дзейная, свабодная асоба, якой уласціва імкненне да самаўдасканалення, развіцця розуму, асоба, якая прагне ўсталявання справядлівага свету: «Научившись мудрости, добре жить на свете». Місія чалавека на зямлі палягае на тым, каб скарыстаць дадзены прыродай талент дзеля памнажэння агульнага добра. У «Прадмове да “Першага паслання карыньянам”» Паўла» Ф. Скарына ўслед за вялікім хрысціянскім настаўнікам паўтарае: «Каждый християнин свое имея дарование, къ посполитого доброго размножению да уделаеть, наиболее, любовь ко всем да соблюдаеть»¹.

Беларускі гуманіст, адзначаючы разнастайнасць захапленняў і зацікаўленняў людзей, прызнаваў за асобай права на ўласны жыццёвы выбар, аб чым красамоўна сведчаць яго сентэнцыі: «Понеже в розмаитых речах люди на свете покладывают мысли и кохания своя — едины в царствах и в пановании, друзии в богатстве и в скарбох, инии в мудрости и в науце, а инии в здравии, в красоте и в крепости телесной, неции же во множестве имения и статку, а неции в роскошном ядении и питии, и в любодеении, инии теже в детех, в приятелех, во слугах и во иных различных многих речах. А тако единый каждый человек иматъ некоторую речь пред собою, в ней же ся наиболее кохает и о ней мыслитъ»². Сцвярджаючы думку пра першаступенную значнасць на зямлі грамадзянскіх свабод асобы, Ф. Скарына адзначаў, што самае галоўнае для ўсіх людзей — «навучыўшыся мудрасці, добра жыць на свеце»!

¹ Скарына, Ф. Коринфом Перваго послания светого апостола Павла Сказание доктором Франъиском Скориною с Полоцка / Ф. Скарына // Починаються епистолы светого, славного и верховного в небе навченого апостола Павла. — Вільня, 1525. — Арк. 36–36 адв.

² Скарына, Ф. Предословие доктора Франъиска Скорины в книгу премудраго царя Саломона, рекомую «Еклесиастес» / Ф. Скарына // Еклесиастес, или Соборник премудраго царя Саломона. — Прага, 1518. — Арк. 2.

Антрапалогія Ф. Скарыны ўключала фундаментальную праблему «гра-ху» і «пакаяння». Паводле канцэпцыі асветніка, грахі аслабляюць чалавека, узмацняюць яго ворагаў. Пакаянне — надзейны шлях да духоўнага і фізічнага ўдасканалення. У «Прадмове да кнігі “Суддзяў Ізраілевых”» Ф. Скарына акурат зазначаў: «Егда грешимо пред лицом Божиим — укрепляются врази наши душевныи, яко суть диаволы, и телесные, яко суть — поганы. И внегда каемся грехов своих, то посылает нам Господь Бог пастырей и докторов, они же научают нас противитися бесовским покусам. Теже князей и воевод добрых, иже боронят нас от рук поганских»¹.

Ф. Скарына адным з першых на ўсходнеславянскіх землях на поўны голас загаварыў пра самакаштоўнасць кожнага з народаў, заклікаў захоўваць тое лепшае, што створана ўсімі пакаленнямі людзей. Ён марыў пра такі парадак у свеце, дзе будуць панаваць — мір, справядлівасць, узаемапавага, роўныя магчымасці для ўсіх людзей. Паводле яго слоў, ідэальным з’яўляецца тое грамадства, дзе існуе «роўная свабода всем, общее именованіе всех».

Ф. Скарына выступаў як паслядоўны прыхільнік *прававой дзяржавы*. Да гэтай тэмы ён неаднаразова звяртаўся ў сваіх творах. Вялікі гуманіст у прадмовах, пасляслоўях і сказаннях настойліва праводзіў думку пра неабходнасць рэгулявання законамі ўсіх сфер грамадскага жыцця. Паводле яго філасофскага заключэння, чалавечая натура рэгулюецца двума чыннікамі — Госпадам Богам, гэта значыць уласна прыродай, і пісанымі законамі: «Людьское естество двояким законом бываеъ справовано — от Господа Бога, то ест, прироженным, а написанным»². Сутнасць «прыроджанага закону», лічыў ён, палягае на тым, каб не чыніць людзям таго, чаго сам не жадаеш мець ад іх.

Паводле слухнага меркавання Ф. Скарыны, асаблівая роля ў грамадстве належала агульнаму, міжнароднаму, дзяржаўнаму, рыцарскаму, купецкаму, сямейнаму і крымінальнаму праву. Беларускі асветнік упершыню поўна і аб’ёмна акрэсліў фундаментальнае прызначэнне, місію заканадаўства. На яго думку, законы павінны рэгламентаваць дзейнасць асобных людзей і станаў, гарантаваць іхнія свабоды і стрымліваць ліхіх людзей страхам пакарання ад благіх учынкаў: «И вчинены суть права или закон для людеи

¹ Скарына, Ф. Предсловіе доктора Франъциска Скорины с Полоцька в книги «Судей Израилевых» / Ф. Скарына // Книга судей, еже от евреи называются «Шоф-тим». — Арк. 3 адв.

² Скарына, Ф. Сказание доктора Франъциска Скорины с Полоцька в книги «Второго закону» Моисеова / Ф. Скарына // Книги пятыи Моисеовы, зовемыи от евреи «Гельгадворим», по греческии «Девтерономос», по латине «Секунда Лекс», а по руский «Вторый закон». Зуполне выложены доктором Франъциском Скориною с Полоцька. — Прага, 1519. — Арк. 1 адв.

злых, абы боячися казни, усмирили смелость свою, и моци не имели иным ушкодити; и абы добрыи межи злыми в покои жити могли»¹.

Кожны закон, сцвярджаў асветнік, мусіць адпавядаць традыцыям народа, быць справядлівым, грунтоўным, даступным, накіраваным на агульную карысць: «Абы были права их, или закон, — пісаў ён, — почтивии, справедливыи, можныи, потребныи, пожиточныи подле прирочения, подлуг обычаев земли, часу и месту пригожи, явныи, не имея в себе закрытости, не к пожитку единого человека, но к посполитому доброму написаныи»². У «Прадмове да “Першай кнігі Царстваў”» Ф. Скарына паказаў вытокі і гісторыю зараджэння права. Ён назваў імёны першых стваральнікаў грамадзянскага пісанага права — грэцкага цара Фаранея, егіпцяніна Меркурыя Трымеіста, афіняніна Салона Філософа, лакедэманяніна Лікурга і рымляніна Нумы Пампілія, якія пакінулі для карысці сваіх земляў і дзяржаваў грунтоўныя «книги, писма, уставы, права, науку или закон».

Ф. Скарына выступаў за развітую *судовую сістэму* ў краіне. На яго думку, менавіта справядлівыя суды мусяць стаць галоўнымі інстытутамі ўлады ў дзяржаве, знаходзіцца вышэй за манархаў і духоўных іерархаў. Такое разуменне асветнік выказаў у «Прадмове да кнігі “Суддзяў Ізраілевых”», дзе паведамляў пра логіку і паслядоўнасць Богага ўпарадкавання Ізраіля. Бог там спачатку прызначыў акурат суддзяў, а затым — цароў і, урэшце, жрацоў.

Істотнае месца ў інтэлектуальным дыскурсе Ф. Скарыны належала катэгорыі «згоды». Асветнік выступаў як паслядоўны прыхільнік грамадскага і сацыяльнага паразумення. Паводле яго слушнага разумення, згода прыносіць дабро і парадак, а нязгода («распря») — асноўная прычына разбурэнняў і бязладдзя, якія могуць прывесці да знікнення самых магутных дзяржаў. Канцэптуальныя падыходы да гэтай фундаментальнай сацыяльнай праблемы Ф. Скарына сфармуляваў у каментарыях да «Першага паслання Паўла да карынфіянаў», дзе ён літаральна пісаў: «Наипервей пишет о *згоде*,

¹ Скарына, Ф. Сказание доктора Франьдиска Скорины с Полоцька в книги «Второго закону» Моисеова / Ф. Скарына // Книги пятыи Моисеовы, зовемыи от еврей «Гельгадворим», по греческий «Девтерономос», по латине «Секунда Лекс», а по руский «Вторый закон». Зуполне выложены доктором Франьдиском Скориною с Полоцька. — Прага, 1519. — Арк. 2 адв.

² Скарына, Ф. Сказание доктора Франьдиска Скорины с Полоцька в книги «Второго закону» Моисеова / Ф. Скарына // Книги пятыи Моисеовы, зовемыи от еврей «Гельгадворим», по греческий «Девтерономос», по латине «Секунда Лекс», а по руский «Вторый закон». Зуполне выложены доктором Франьдиском Скориною с Полоцька. — Прага, 1519. — Арк. 2 адв.

с нея же все доброе всякому собранию приходит, незгода бо и наибольшие царства разрушает»¹.

Вельмі істотнае месца ў Ф. Скарыны займала *філасофска-тэалагічная* праблематыка. Пры вырашэнні найскладанейшай тэалагічнай праблемы прасутнасць Абсалюту беларускі экзегет прытрымліваўся трынітарнай канцэпцыі, паводле якой адзіны праўдзівы Бог — Святая Тройца — Бог Айцец, Бог Сын і Бог Святы Дух. Тры Божыя персоны, або іпастасі — адзінасутнасныя, маюць агульную прыроду.

Ф. Скарына выступаў супраць манаполіі іерархаў Царквы на права тлумачыць і пашыраць «Біблію». Такім чынам, падобна іншым заходнееўрапейскім гуманістам, ён рыхтаваў тэарэтычную глебу для Рэфармацыі. Менавіта гэтая рэфарматарская ідэя была падхоплена пратэстантамі. Многія з іх, не маючы царкоўнага сану і, галоўнае, дазволу вышэйшых духоўных улад, браліся за пераклады і выданні Святога Пісання на народных мовах.

Значнае месца ў творах Ф. Скарыны займала праблема *міжканфесійных і міжцаркоўных дачыненняў*. Аналіз зместу яго прадмоў, пасляслоўяў і надпісанняў да раздзелаў, а таксама асаблівасці яго перакладаў біблейных твораў паказваюць на тое, што славы гуманіст быў актыўным прыхільнікам і прапагандыстам ідэі царкоўнай і канфесійнай уніі ў межах хрысціянства. Беларускі асветнік лічыў цалкам пераадольнымі адрозненні паміж Каталіцкім Касцёлам і Праваслаўнай Царквою. Шматлікія выказванні Ф. Скарыны красамоўна сведчаць пра яго захопленасць якраз ідэяй задзіночання Хрыстовай Царквы ці, прынамсі, глыбокага міжканфесійнага паразумення і дыялогу.

Такім чынам, у творчасці Ф. Скарыны арганічна спалучаліся заходняя філасофія і ўсходнія літаратурныя традыцыі, пад уздзеяннем якіх фарміравалася беларуская нацыянальная літаратура і культура.

Ф. Скарына аказаў грандыёзны ўплыў на развіццё беларускай і ўсёй усходнеславянскай кніжна-пісьмовай культуры, літаратуры, філалагічнай думкі, філасофіі, выступаючы як наватар і першаадкрывальнік у многіх галінах і сферах.

¹ Скарына, Ф. Коринфом первого послания светого апостола Павла сказание доктором Франциском Скориною с Полоцка Богу ко чти и людем к навчению починается / Ф. Скарына // Книга Деания и посълания апостольская, зовемая «Апостол». — Вільня, 1525.